

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ואתחנן, תשע"ה
מספר 1130בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"ועשית הישר והטוב בעיני ה'" - נורמה משפטית או מידת חסידות?

רפי ועקנין

הרבה קולמוסים נשתברו בשאלת משמעותו של פסוק זה, ומרבית הכותבים נוטים לפרשו כמדבר על הנהגה טובה, מידת חסידות. בדברים שאביא להלן, אבקש לבחון מגמה זו ולהציע תחתיה מגמה הרואה בו נורמה משפטית מחייבת.

הסיפור התלמודי הידוע על רבה בר בר חנה והסבלים הוא המקור האגדי הבולט (לא היחידי) שמתבררת בו משמעותה של הלכה זו. וזה לשון הסיפור בתרגום מילולי לעברית על פי הרב שטיינזליץ (בבא מציעא פג ע"א):
רבה בר בר חנן (חנה) שברו לו הסבלים חבית יין (שנשכרו להוביל אותה). לקח את גלימתם (כדי לפרוע מן הגלימות את מחיר היין שאיבדו לו). באו ואמרו לרב (הדיין). אמר לו: תן להם את גלימותיהם! אמר לו: וכי כך הדין? אמר לו: כן, שנאמר "למען תלך בדרך טובים" (משלי ב: כ). נתן להם גלימותיהם. אמרו לו (לדיין): עניים אנחנו וטרחנו כל היום, ואנו רעבים ואין לנו דבר. אמר לו: לך, תן להם שכרם! אמר לו: וכי הדין כך? אמר לו: כן, שנאמר: "וארחות צדיקים תשמור" (שם).

אכן פסק דין מפתיע ומתמיה. בראשונה, פטר רב את הסבלים מדמי הנזק שגרמו, ועל זה תמה רבב"ח: וכי כך הוא הדין? תשובתו של רב קצרה וחד משמעית: כן!.. וטעמו ונימוקו עמו: "למען תלך בדרך טובים" (מש' ב: כ). נוכח תשובה זו, לא נותר לו לנתבע אלא לציית: נתן להם את גלימותיהם. ניצחונם המפתיע של הסבלים אינו מספק אותם, והם יוצאים לסיבוב שני של תביעה נגד רבב"ח, וגם בו פסק הדיין לטובתם: לך תן להם את שכר עבודתם. ושוב חוזר רבב"ח על תמיהתו: וכי כך הוא הדין? ורב בשלו: כן! והפעם הנימוק לפסיקה הוא מחציתו השנייה של הפסוק הנזכר לעיל: "וארחות צדיקים תשמור" (מש' ב: כ).

פסק דינו של רב אינו בגדר עצה טובה או התנהלות חסידית אלא פסיקה על פי הדין. הוא פוסק לטובת הפועלים מפני שכן הוא הדין, ולא משום שמדובר בתקינות מוסרית-דתית בלבד, אלא זו בנורמה משפטית שבית דין כופין עליה, כמו שכותב השופט מנחם אלון¹:

רב השיב את תשובותיו לאחר שנשאל "האם הדין הוא כך?", ולא הבהיר לרבה שכוונתו לומר שאין זה מצד הדין. משום כך הסיקו חכמי הלכה רבים בתקופה שאחר התלמוד, שבסוגיה זו הוראתו של רב היא בעלת משמעות נורמטיבית שלמה.

ובלשונו של הרב קוק²:

וגם עיקר של לפנים משורת הדין גם הוא נכנס בכלל הדין לפעמים.

נראה שהמילים "וכי כך הוא הדין?!" בפיו של רבב"ח אינן מילות שאלה כי אם ביטוי של התפעלות נוכח החידוש המפתיע שבמעשהו של רב, שהפך את העיקרון המוסרי "למען תלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמור" לחוק. כלומר, הוא העמיד את ערכי המוסר מעל לערכים המשפטיים.

* פרופ' רפי ועקנין מרצה במכללת "הרצוג" בירושלים.

¹ המשפט העברי - תולדותיו, מקורותיו ועקרונותיו, כרך א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 137-140.

² מובא אצל מיכאל ויגודה, "ודל לא תהדר בריבו", פרשת השבוע פרשת משפטים (משרד המשפטים) תשס"ב, גיליון מס' 62. וראו גם ביאורו של הרב עמיטל לדברי הרב קוק אצל משה מיה, עולם בנוי וחרב ובנוי: הרב עמיטל לנוכח זיכרון השואה, אלון-שבות תשס"ב, עמ' 98-104.

יונה פרנקל, שנדרש לעניין זה אגב דיונו ביחס שבין ההלכה לבין האגדה, קובע בהחלטיות³: ברור כי כל אותן מימרות ומעשים על "לפנים משורת הדין" ועל "פטור מדיני אדם וחייב דיני שמים", "לצאת ידי שמים", אינם תגובות מאוחרות על הלכה קיימת אלא חלק מן ההלכה ביצירתה. אמור מעתה: לפנים משורת הדין הוא דין, ו"ועשית הישר והטוב" הוא מצווה. לא מצווה במניין המצוות, אלא מצוות-על המרחפת מעל כל המצוות וקובעת את רוחן, כמו שפירש הרמב"ן את פסוקנו. וזה לשונו: ולרבותינו בזה מדרש יפה. אמרו: זו פשרה ולפנים משורת הדין. והכוונה בזה כי מתחילה אמר שתשמור חוקותיו ועדותיו אשר ציווך, ועתה יאמר: גם כאשר לא ציווך, תן דעתך לעשות הטוב והישר בעיניו, כי הוא אוהב הטוב והישר. וזה עניין גדול, לפי שאי אפשר להזכיר בתורה כל הנהגות האדם עם שכניו ורעיו וכל משאו ומתנו ותיקוני היישוב והמדינות כולם.

כלומר, תרי"ג מצוות אינן מקיפות את כל המצבים המתהווים במציאות חייו של האדם, ולכן גם במה שהתורה לא ציוותה במפורש, חייב האדם לתת דעתו ולנהוג על פי הטוב והישר בעיני ה'. "ועשית הישר והטוב" ו"לפנים משורת הדין" הן בגדר מצוות עשה ולא רק הנהגה טובה או מידת חסידות.

כדבר הזה מצינו גם בדין "אם תבל תחבל שלמת רעך, עד בא השמש תשיכנו לו. פי הוא כסותו לבדה הוא שמתו לערו, בפמה ישכב" (שמ' כב:כו). התורה מזהירה את האדם מפני לקיחת מלבושו של עני אף בנסיבות צודקות, שהרי העבוט (=המשכון) ניתן למלווה כדי שיזכיר ללווה יום את חובו עד שיפרע את חובו, וכל זמן שלא פרע הלווה את חובו, המלווה מחזיק בידו את העבוט בדין. אף על פי כן הוא מצווה להשיב לו את העבוט מדי לילה מפני שלא יהיה לו במה לשכב. לצד החוק הפורמלי והיבש, באות מילים המכוונות אל הרגש: "בפמה ישכב"? זו פנייה ללב של המלווה, ש"הרי הצינה פוגעת בו בלילה",⁴ והיא בכלל הדין. מידת החסידות הנדרשת כאן אינה רק בגדר רשות אלא בגדר הלכה. לכאורה, יש כאן מתח בין המוסר לבין החוק, בין הרגש לבין הנורמה, אולם רוחו של הכתוב היא: ערכי המוסר והרגש עומדים מעל לערכים המשפטיים.

הצייווי "ועשית הישר והטוב בעיני ה'" הוא ציווי כללי הבא למנוע היווצרותם של עוולות ועיוותים אנושיים וחברתיים עקב נאמנות לפורמליזם ההלכתי, ייקוב הדין את ההר! ציווי זה בא לחייב את הדיין לנהוג על פי דין אך ברגישות ובאנושיות. מצוות התורה "נדל, לא תהדר בריבו" (שמ' כג:ג) וכן "לא תשא פני דל" (וי' יט:טו) אינן סותרות את הדרישה לנהוג בעני בחמלה וברחמים.

המדרש אומר דברים נוקבים על דיין המקפיד על הדין הפורמלי ואינו נוקט מידת החסד, דברים שקשה לאמרם לולא אמרום חכמים:

"ושבתי אני ואראה את כל העשוקים" (קהלת ד, א) - חנינא חייטא פתר קרייה בממזרים. "ושבתי אני ואראה את כל העשוקים והנה דמעת העשוקים" (שם). אימותיהן שלאילו עברו עבירה ואילין עליביא מרחקין להון. אביו שלזה בא על ערוה, זה מה עשה וזה איכפת לו. "ואין להם מנחם" אלא "ומיד עושקיהם כוח" (שם), זה סנהדרין גדולה של ישראל שהיא באה עליהן בכוח התורה ומרחקתן על שם "לא יבא ממזר בקהל ה'" (דברים כג, ג). ואין להם מנחם" (שם). אמר הקב"ה: עלי לנחמן, לפי שבעולם הזה יש בהן פסולת אבל לעתיד לבוא אמר זכריה: אנא חמיתיה אולוכרוסון דדהב נקי.⁵

מדין תורה, הממזרים אסורים להינשא ולבוא בקהל ישראל. את זעקתם של אלו, זועק המדרש, מפני שהם סובלים על לא עוול בכפם אלא בגלל עוון הוריהם. בעניין זה ביקשו חכמי המדרש ללמדנו דבר גדול ונועז: סנהדרין הפועלת מכוח התורה, לפי צווי התורה, היא סנהדרין "עושקת".⁶ סנהדרין המחילה על הממזרים את דין "לא יבואו בקהל", ואינה "מערימה" על דיני התורה באמצעות דיני תורה אחרים כדי להכשירם, היא קרויה "עושקת",⁷ מפני שאסור לתת לחוק לגבור על החמלה והמוסר. בלי חסד וחמלה ובלי התנהגות לפנים משורת הדין, לא תיכון שום חברה.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה

³ דרכי האגדה והמדרש, תל-אביב 1996, עמ' 695, הערה 35.

⁴ תנחומא משפטים, י.

⁵ ויקרא רבה (מרגליות) פרשה לב, ח.

⁶ ראו פירוש מהר"ו.

⁷ על עניין זה עמד ישראל צבי גילת בדף שבועי 517 (סוכות תשס"ד).